

STUDIEDAG

DONDERDAG 19 JUNI 2014

Hotel Mercure, Amersfoort

FLEXIBILISERING DEELTIJD-ONDERWIJS...

EN DE ASSOCIATE DEGREE

EEN VERSLAG

Inhoud

1	Inleiding Patrick Leushuis, OCW, secretaris adviescommissie	2
2	Inleiding Alexander Rinnooy Kan, voorzitter adviescommissie	2
3	Inleiding Herman den Heeten, ProcessCoach, studiereis VS	5
4	Discussie na de pauze	6
5	Stellingen	8
6	Inleiding Paul Rupp, Avans, lid adviescommissie	9
7	Vragen aan Paul Rupp	10
8	Stellingen	11
9	Regionale Associate Colleges	12
10	Afsluiting	13

Op 19 juni is het advies van de commissie Rinnooy Kan over de mogelijkheden voor het gaan flexibiliseren van het formele hoger onderwijs voor werkenden onder de loep genomen. Er waren zo'n 115 mensen uit het hbo (privaat en bekostigd), mbo en andere groepen die met dit onderwerp te maken hebben. Helaas waren er geen deelnemers uit het werkveld, terwijl de voorstellen die zijn gedaan, stevig appelleren aan hetgeen werkgevers(organisaties) graag willen en nastreven. Er is dus nog wel wat werk te doen, in die richting, en dan niet alleen met betrekking tot het afsluiten van convenanten op landelijk, bestuurlijk niveau, wetende dat het vooral toch ook gaat om bedrijven die in hun directe omgeving met onderwijsinstellingen tot goede afspraken moeten kunnen komen.

Hieronder wordt een impressie gegeven van hetgeen tijdens de dag aan de orde is gekomen. Het is geen verslag, geen notulen of zoiets. Alles wat hier staat wordt vermeld onder de uitdrukkelijke verantwoordelijkheid van Leido, als de partij die de organisatie van deze dag voor z'n rekening heeft genomen. Wel is dankbaar gebruik gemaakt van een tweetal verslagen, aangeleverd door deelnemers van twee hogescholen.

1 Inleiding Patrick Leushuis (OCW, secretaris adviescommissie)

Het advies van de Cie RK is in maart naar de overheid gestuurd. De planning is nu zodanig dat de beleidsreactie in het najaar komt voor de behandeling van de OCW-begroting in de TK.

Er is duidelijk door het veld positief gereageerd op het adviesrapport, met name op de elementen van flexibilisering en de versterking van vraaggerichtheid. Daarnaast is sprake van verdeeldheid over het aangaan van experimenten met vraagfinanciering, gelet op het voorstel om bekostigde instellingen vrijwillig te laten deelnemen aan experimenten met andere vormen van financieren – met afzien van reguliere bekostiging.

De beleidsreactie zal zo danig zijn geformuleerd dat daarbij de voorstellen uit het rapport in een breder kader wordt geplaatst, met concrete maatregelen en daarbij passende constructies.

De matching van de vouchermiddelen, via convenanten met een aantal branches, lijkt in het najaar gestalte te gaan krijgen. Er is daarbij een aantal 'preferente' sectoren te onderscheiden als het gaat om de pilots en experimenten zoals metaal/elektro, techniek, jeugdwerk, ouderenzorg, gehandicaptenzorg en ICT.

De bekostiging van deeltijdopleidingen buiten de experimenten vraagfinanciering blijft mogelijk vooralsnog zoals die is. Aanpassingen (denk aan de brief van Zijlstra over bekostigingsverandering per 2017) vinden pas plaats op basis van de uitkomsten van de effectmetingen van de pilots.

2 Inleiding Alexander Rinnooy Kan (voorzitter adviescommissie)

Het is van belang om met elkaar, met alle betrokkenen, eens goed te gaan kijken naar de stand van zaken rond het 'levenlang leren' in ons land, met de focus op het behalen door mensen van formele diploma's in het hoger onderwijs. De commissie heeft helaas moeten constateren dat dit al jaren niet goed gaat. De ambitie is er wel, met het streven naar een plek in de top 5 voor de kenniseconomieën, maar zoals het nu is: daarmee gaat het niet lukken. Uit statistieken blijkt we het als Nederland in vergelijking met andere landen niet goed doen en dat als er niets verandert, dit ook binnen vijf jaren niet het geval zal zijn en waarbij die top 5 uit het zicht verdwijnt.

De commissie heeft zo'n 60 indicatoren ten aanzien van de stand van zaken rond de economie onder de loep genomen: bij 20 behoren we tot die top 5, bij 20 andere staat het licht op oranje en bij de resterende 20 op rood. Bij die laatste groep hoort ook het 'levenlang leren'. We scoren nu met 16% van de beroepsbevolking als het gaat om her- en bijscholing iets onder het Europees gemiddelde; bij de Scandinavische landen ligt dat boven de 30%.

We roepen als Nederland al heel lang dat we iets aan de participatie van mensen aan het deeltijdse hoger onderwijs willen doen, maar ja, er gebeurt wel van alles, maar in ieder geval hebben de inspanningen geen resultaat. Een goede vraag is dan: Waardoor komt dat? Nu, dat ligt niet alleen aan de wijze waarop werkgevers met scholing omgaan. Er is in ieder geval geld genoeg, kijk maar naar de O&O-fondsen waar veel geld beschikbaar is.

Binnen het formele hoger onderwijs is een deel ervan bestemd voor scholing van werkenden, in deeltijd. Het gaat, dat was de opdracht, in het advies om de diplomagerichtheid. Daarmee gaat het nog slechter dan met andere aspecten van het 'levenlang leren'. Deelname daaraan is in de afgelopen tien jaren alleen maar achteruitgegaan, in ieder geval binnen het bekostigde onderwijs. Zo is het aantal studenten in deeltijd de afgelopen tien jaren gehalveerd. De instroom ging van zo'n 19.000 in 2001 naar ongeveer 8000 in 2011. Het aantal studenten is nu rond de 50.000 in het hbo en 10.000 bij de universiteiten.

Er zijn weinig cijfers over het niet-bekostigde onderwijs, bij private aanbieders. Door de NRTO wordt het aantal van rond de 50.000 studenten genoemd, een min of meer stabiele hoeveelheid. De rendementen zijn over de volle breedte gering. Waarschijnlijk zijn ze bij het bekostigde onderwijs gunstiger dan bij het private onderwijs. Maar alles samen genomen doen we het qua aantallen diploma's slechter dan het buitenland, en daarvoor dienen we ons als land te schamen.

Wat doet het buitenland beter? Kunnen we daarvan leren? Zonder meer. Zo zijn we als commissie vrij goed te weten gekomen wat er aan schort. In ons rapport staat een aantal conclusies en aanbevelingen. Dan kun je denken aan:

- Een goede samenwerking met het bedrijfsleven, met de werkgevers en de organisaties;
- Het aanbod moet flexibel zijn, dus modulair, met gebruikmaking van ICT, maar wel gericht op het behalen van het diploma;
- Flexibel qua inhoud, aansluitend bij de behoeften van de lerende, met gebruikmaking van EVC;
- Bieden van een passend financieel kader voor werkenden.

Op elk van deze vier punten zijn er verbeterpunten aan te geven, en die kunnen we ook uit het buitenland halen, ter inspiratie. Naast Scandinavië is bijvoorbeeld Californië met de Community Colleges een succesverhaal, maar ook van landen als Engeland (Open University), Vlaanderen (beleid rond volwassenonderwijs), Zweden (mooi modulair systeem), Denemarken (duur, maar wel heel goed) valt veel te leren. Denk ook aan het gebruik van MOOC's. Overigens is het wel zo dat het aanbod sterk groeiende is, maar het rendement op zichzelf laag is. Echter, er is daarbij wel sprake van een kans op innovatie.

Je kunt je afvragen hoe erg het dat het in Nederland niet lukt om werkenden diploma's te laten behalen... ja, dat is erg. We hebben procentueel niet zoveel hbo'ers in Nederland en er dreigt een stevig tekort aan hoger diplomeerden voor onze kenniseconomie. Het gaat dus niet goed, het kan en moet beter.

De commissie was goed en divers samengesteld. Het moeten werken met leden zonder last en ruggenspraak bleek evenwel op een aantal punten lastig te zijn voor het komen tot gedragen adviezen. Zo is deeltijds onderwijs bij de universiteiten een onderwerp dat niet echt op de agenda staat. De hogescholen hebben hun aanbod in de afgelopen jaren steeds verder beperkt.

Voor zover er nog een goed aanbod is, is het ook wel te zien een soort 'melkkoetje' van de hogeschool. Daarnaast wordt het deeltijdse onderwijs toch beschouwd en vormgegeven als een afgeleide van het voltijdse onderwijs, met te weinig aandacht voor een breed en voldoende aanbod.

Je kunt niet zeggen dat het gaat om flexibel maatwerk: niet modulair, niet altijd vraaggericht, niet gemakkelijk stapelbaar en qua vestigingsplaatsen is er een beperkt aanbod. Het is nog niet helder of het streven naar een 'level playing field' voor het private en bekostigde deeltijdse onderwijs goed is voor de vormgeving en inrichting van het 'levenlang leren'. Maar de zaken die daarmee te maken hebben, vormen wel een flink deel van het probleem.

Het kernprobleem zit 'm toch in de financiering van het deeltijdonderwijs. Deze moet met de student 'meegaan'. Het budget dat er is voor het deeltijdse onderwijs mag echter niet groter worden. In het advies wordt gesteld dat de student de keuze moet hebben waar de 'voucher' wordt ingeleverd. Het klopt dat dit ertoe kan leiden dat er geld van het bekostigde onderwijs naar het privaat onderwijs stroomt. Als je dat constateert, dan is meteen wel duidelijk wie daarvan voorstander en tegenstander zijn...

Je kunt op verschillende manieren tegen het gebruik van vouchers aankijken. Het interessante ervan is dat je als overheid de waarde ervan kunt laten variëren, gelet op het gebruik ervan in tijd, plaats, inhoud, leeftijd, enz. Voor technische opleidingen kan het bedrag hoger zijn dan voor minder arbeidsmarktrelevante opleidingen. Maar er zijn natuurlijk ook lastige kanten aan zo'n systeem. Zo zullen er mensen zijn voor wie de voucher niet van belang is bij de studiekeuze, en die toch wel zouden gaan studeren.

Wat levert zo'n vouchersysteem ons straks op? Goede vraag, maar dat weten we niet voor ons Nederlandse systeem. Wel is er onderzoek naar gedaan in Zwitserland, maar het is de vraag of daarvan veel is te leren, gezien de andere zaken die daar spelen. Wel is duidelijk geworden dat de voucher een behoorlijke waarde moet vertegenwoordigen. Een bedrag van € 300 werkt niet, pas boven de € 1000 zal het effect op de vraag naar opleidingen hebben.

We moeten dus gaan experimenteren, maar het lijkt erop dat het niet mee zal vallen om goede experimenten te ontwikkelen. Daar wordt nu echter wel aan gewerkt en daarbij zijn zeker financiële experimenten nodig. Overigens is het zo dat we buiten de discussie over die financiële experimenten in de commissie veel zaken in gezamenlijkheid hebben kunnen formuleren.

Er is een behoorlijke hoeveelheid aanbevelingen in het adviesrapport opgenomen. Hier een aantal daarvan:

- De verdere invoering en het gebruik van de Ad is een goed idee. Eigenlijk waren we al te laat met het invoeren ervan in Nederland, maar het zou mooi zijn als de Ad een groot succes wordt, zeker in de leerlijn mbo-hbo.
- Er moeten één of twee plekken in Nederland zijn waar men zich bezighoudt met de waardering van eerder verworven competenties, als het gaat om het verzamelen van ervaringen, het kunnen ondersteunen van examencommissies van hogescholen en universiteiten – binnen een soort netwerk.
- We moeten niet moeilijk doen over het kunnen meenemen van studiepunten en competenties als studenten overstappen van de ene naar de andere onderwijsinstelling.
- We moeten echt stappen zetten in het gebruik van leerdoelen, in het expliciteren ervan binnen opleidingen, zoals in Engeland. Hierin zit impliciet ook de verwerking van het EQF: waardering van credits, inschaling van niveau van trainingen en cursussen. Werkgevers hechten vooral waarde aan diploma's (met kwaliteitsgarantie) en dat wordt alleen maar sterker.
- Het verkennen van de inzet van MOOC's is aan te bevelen – hoewel het een dure vorm van kennisoverdracht kan zijn.
- Invoeren van collegegeldkrediet verder begeleiden.
- Het versterken van een vorm van bekostigd / private samenwerking is van belang.
- Het versterken van de plaats van werkplek-leren in het systeem is van belang, en kijk hoe dat het beste kan worden vormgegeven.

Deze aanbevelingen zullen zeker in de beleidsreactie van de minister een plek krijgen.

3 Inleiding Herman den Heeten, ProcessCoach

Er is een groep van 9 mensen, in ons land betrokken bij de Ad, op initiatief van Leido naar de VS geweest, eerst een week in Washington en vervolgens een week in Columbus, Ohio. Doel was te leren van de wijze waarop daar wordt gewerkt met Community Colleges, de flexibilisering van het onderwijs en diverse andere zaken die ook zijn terug te vinden in het advies van de Commissie Rinnooy Kan.

De groep uit Nederland had zich aangesloten bij een groep PhD-studenten van de University of Toledo, die met gebruik van die opleiding (Management en Educatie) carrière willen maken in het hoger onderwijs en dan vooral bij de Community Colleges. Kortom, zware eisen die aan het management worden gesteld.

In de VS hebben ± 1600 instellingen het onderwijsconcept van de Community Colleges (CC's) omarmd. Het eindniveau van een CC is de Associate Degree (AD), gekoppeld aan – zeg maar – het midden-managementniveau in veel organisaties. Overigens is het aanbod binnen een CC erg breed, dus niet alleen de AD. De instroom is afkomstig van de middelbare scholen en de uitstroom aldaar is heel divers, ook qua niveau.

Aan Community Colleges studeren vooral volwassenen. De gemiddelde leeftijd is 28 jaar, en dan zijn het vaak ook mensen die daarmee een tweede kans krijgen, ook al is het in moeilijke omstandigheden: gescheiden, opvoeden van kinderen, hard werken om het hoofd boven water te kunnen houden.

De nominale opleidingsduur is 2 jaar, maar de student doet er gemiddeld 6 jaar over, via het verzamelen van credits, modules en leeruitkomsten. Er zijn veel oorzaken daarvoor aan te wijzen, maar het zit 'm vaak in het geld dat er al dan niet is (denk ook aan de studiekosten), maar ook in de privéomstandigheden. Duidelijk is dat 'completion' een groot probleem is, dus het ervoor zorgen dat iemand niet alleen aan de studie begint en af en toe credits verwerft maar vooral toch op den duur het diploma behaalt – iets waarop de overheid sterk focust in het beleid.

De student heeft in ieder geval veel keuzemogelijkheden. Maar juist daardoor kiest de student vaak verkeerd d.w.z. voor modules die wel bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling en aan het functioneren binnen een bedrijf, maar niet aan het Ad-programma.

De opbouw is zonder meer sterk modulair. Men kan veel stapelen. Maar de keuzes zijn niet volledig voorgeprogrammeerd. Dus er kan in Amerika misschien diploma-winst worden behaald als de student meer wordt beloond in het geval hij of zij bepaalde gerichte keuzes maakt.

In Amerika is de aansluiting van het ene op het andere programma veel gemakkelijker dan bij ons. Maar vervolgens zie je dat er tussen twee instituten vaak geen sprake is van erkenning van elkaars credits. Het is nu soms de staat die daarbij een rol speelt en op een bepaalde wijze invloed uitoefent op de procedure voor de erkenning van elkaars credits.

Een aantal constatering:

- In principe is iemand met een Ad van de ene instelling toelaatbaar bij een andere, op basis van een overeenkomst.
- Veel van de studenten in het hoger onderwijs zitten bij een Community College. Het is vooral een goedkoop alternatief voor ander hoger onderwijs bij universiteiten en 'four-year colleges'.
- Er zijn nogal wat veteranen uit het leger die geregeld op de arbeidsmarkt komen en die bijscholing nodig hebben. Daarvoor worden in samenspraak met CC's specifieke oplossingen gezocht, met vaak een individuele aanpak.
- Er is in Amerika een groot verschil tussen het private en het (deels) bekostigde, 'publieke' onderwijs. Dat onderscheid levert erg veel discussies op, omdat veel jonge mensen forse schulden opbouwen, waarbij het nog maar de vraag is of ze die kunnen terugbetalen (met dan ook problemen voor de federale overheid).
- De kwaliteitszorg in Amerika is niet aan een soort NVAO opgedragen, maar is vaak onderworpen aan systemen waarbij over en weer de beoordeling plaatsvindt door 'peers' van vergelijkbare instituten en instellingen.

En nog wat adviezen op een rijtje:

1. Zorg ervoor – met allerlei middelen - dat de student de opleiding afmaakt met een diploma en dat dan ook zonder veel vertraging om de betrokkenheid bij de opleiding te behouden. Maak dus geen te kleine modules, minimaal 20 credits, en herkenbaar.
2. Zorg ervoor dat een Ad-diploma ook bij andere bacheloropleidingen kan worden ingebracht en leidt tot een doorstroomroute. Erken elkaars credits, waar mogelijk, dus zorg voor een mate van flexibiliteit over en weer.
3. Wat betreft het 'Level Playing Field', het naast elkaar hebben van privaat en publiek onderwijs, is het belangrijk om te zorgen voor een kwalitatief gelijk speelveld (o.a. via de NVAO). Dan zou je moeten werken met modules, vouchers, geen vaste vestigingsplaatsen, enz. en de vraag van de student zou leidend moeten zijn. Advies aan bekostigde instellingen: Ga naar de Minister met enkele collega-hogescholen en vraag voor de komende aantal jaren om steun bij het revitaliseren van het volwassenonderwijs. Zoek ook de aansluiting bij private instellingen en betrek ook tegelijk de inspectie en de NVAO bij de pilots met deeltijdonderwijs.
4. Laat de studielastnormen los en kijk naar het gebruik van leeruitkomsten, met een aantal eisen die je daaraan moet stellen. De landelijke Beroeps- en Opleidingsprofielen zullen hieraan gerelateerd dienen te worden, op een 'smart way'- zoals bij de OU in Engeland.

4 Discussie na de pauze

We geven hier een overzicht van de zaken die aan de orde kwamen, aan de hand van vragen en antwoorden, dan wel stellingen of casussen, aangedragen door Hans Daale, manager Leido.

- Opgemerkt wordt dat in het advies van de commissie *het gebruik van het EQF* en dus ook het NLQF wordt gemist. Het gaat dan om het kunnen profileren van kwalificaties die zich op een bepaald niveau bevinden en daarvoor apart worden ingeschaald. Leushuis stelt dat dit op zichzelf klopt maar dat het gebruik van leeruitkomsten – iets waarvan bij het NLQF gebruik wordt gemaakt - in volle omvang naar voren komt in het advies. Het is een heel belangrijk hulpmiddel bij het kunnen gaan flexibiliseren, zodat is het rapport staat. Of de graad of het niveau van belang is, hangt mede af van de vraag vanuit de arbeidsmarkt. In het verlengde daarvan wordt vanuit de zaal benadrukt dat het van belang is dat diploma's een aantoonbaar niveau hebben, ook de niet-formele – dus die niet onder de NVAO vallen. Rinnooy Kan onderschrijft dat een diploma met een duidelijke kwaliteitsgarantie van belang is voor een bedrijf van groot belang – en dat belang neemt nadrukkelijk meer en meer toe.
- Er wordt gevraagd wat nu *de echte succesverhalen* zijn, dus wat zijn de zaken die we echt moeten meenemen. Rinnooy Kan stelt dat een vorm van vraagfinanciering van belang is. Daarvoor zullen we hier in ons land de tijd moeten nemen, maar er moet wel mee worden gestart. Maak je bondgenoot van het systeem. Advies is derhalve om als hogeschool goed na te gaan, op korte termijn, of meedoen strategisch van belang is en zo ja, zich in te schrijven voor experimenten, om er iets moois, iets bijzonders van te maken. Doe dat ook in samenspraak met (grote) werkgevers in de omgeving en ga samen met een klein groepje hogescholen het gesprek aan met de minister ("ga ons helpen"). En: ga niet heel strak focussen op de leerroute zelf, maar stel het eindresultaat (leeruitkomsten) voorop.
- Vraag is *welke rol is weggelegd voor NVAO en Inspectie* bij het private onderwijs. Rinnooy Kan stelt dat die vraag aan de NVAO en de Inspectie moet worden gesteld, kijkend wat zij van het advies vinden. Maar het is absoluut zo dat deze organisaties bij het totale overleg dienen te zijn betrokken, net als de aanbieders van het aangewezen onderwijs hun rol dienen in te vullen hierbij. Leushuis vult aan dat de NVAO en de Inspectie al hebben toegezegd te zullen meewerken en bezig zijn met een notitie waarin wordt uitgelegd welke ruimte er is in de bestaande wet- en regelgeving om flexibilisering vorm te geven. NVAO en Inspectie zullen graag meewerken bij pilots rondom leeruitkomsten (buiten opleidingen leren, op werkplekken leren etc.). Ook zullen ze zijn betrokken bij het proces dat op gang kan komen als er sprake is van een 'gelijk speelveld' en bij wat dit inhoudt voor het particuliere onderwijs. In het algemeen kan wel worden gesteld dat er meer flexibiliteit nodig is, en dan dient te worden voorkomen dat het onderwijs direct op de rem gaat staan.

- Er wordt vanuit de zaal gesteld dat het bij levenlang leren, en onderwijs voor werkenden, niet alleen draait om het behalen van formele diploma's op de niveaus 5 en 6. Vraag is dus of het advies nu echt draait om het laten van behalen van een diploma of kan *de flexibilisering ook draaien om het zorgen voor meer participatie*, dus het volgen van modules en dergelijke. Rinnooy Kan geeft aan dat er 300 miljoen beschikbaar is voor dit alles, en dat het dan gaat om het bevorderen van onderwijs dat is gericht op diplomering. En dan zijn er allerlei uitwerkingsvragen, zoals: Hoe moeten de vouchers vorm krijgen? Kan een uitkering samenvallen met het streven naar de diplomering of mag dat ook bij deelname aan een studietraject?
- Een praktisch punt dat wordt aangedragen, heeft te maken met *het bindend studieadvies* (BSA). Wanneer de hogeschool een modulair programma wil aanbieden, is dan het BSA te handhaven? Rinnooy Kan is van mening dat een BSA niet past in een systeem met in een modulair studieaanbod, met een flexibele vormgeving; er zijn als opleiding meer mogelijkheden als het gaat om het begeleiden van studenten. Je kunt ook andersom denken: het moet niet al te makkelijk worden voor 'normale' studenten om in een flexibel-deeltijd-programma deel te nemen.
- Opgemerkt wordt dat het, gezien wat er nu allemaal speelt binnen de economie en de noodzaak om mensen te scholen, nodig is om de *bekostiging te blijven handhaven voor deeltijds onderwijs*. Den Heeten geeft aan dat er in de VS, ook in Ohio, veel opleiders zijn die zich puur richten op het maken van winst en dat is geen gezonde situatie – dus we zullen in ons land waakzaam moeten zijn. Overigens is het zo dat in Amerika een Community College wordt gezien als een voorziening binnen de 'eigen' gemeenschap en dat het zich richten op winst daarbij niet past en dat er verhoudingsgewijs weinig particuliere aanbieders zijn.
- Een punt is hoe de *landelijke competentieprofielen zich verhouden tot de vraag naar leeruitkomsten* in het hbo. Leushuis stelt dat de landelijke competentieprofielen in dat geval vragen om een nadere concretisering en invulling. Het zal daarbij van belang zijn om te komen tot een gezamenlijke ontwikkeling van leeruitkomsten en als enkele hogescholen daarvoor de handen ineen willen slaan, is dat een belangrijk pluspunt.
- Aangegeven wordt dat het voor de hogescholen van groot belang is dat het onderwijs wordt geflexibiliseerd, zonder meer. Maar dat geldt dan niet *alleen voor deeltijd, maar ook voor duaal en zelfs voltijds onderwijs*. Leushuis stelt dat flexibilisering inderdaad ook speelt voor duaal en voltijd, maar dat het advies gaat over deeltijd en we in ons land ergens moeten beginnen. Als we er nu bijvoorbeeld ook voltijd bij betrekken, komt er waarschijnlijk niets van de grond. In de pilots zal zeker ook een nader te bepalen ruimte zijn voor duale vormen, dus werken en leren. Overigens geldt de studiefinanciering voor zowel voltijd als duaal.
- Er wordt vanuit de zaal gesteld dat er in het rapport vier succesfactoren worden genoemd. Vraag is nu: *Als lerarenopleidingen een voorstel doen* voor een experiment, heeft dat kans van slagen? Leushuis geeft aan dat er voor alle voorstellen een mogelijkheid is, als aan alle vier de succesfactoren wordt voldaan. Er wordt gedacht aan een tenderprocedure, waarbij de beste plannen de meeste kans op honorering maken.
- Een probleem is toch hoe we *de werkgevers hier en bij andere bijeenkomsten, overleggen en andere activiteiten die behoren bij het flexibiliseringsproces, aan tafel krijgen en houden*. Het is duidelijk dat de werkgevers nodig is, op veel fronten. Zou het wat zijn wanneer de werkgevers op allerlei manieren kunnen en mogen bijdragen aan het onderwijs, ook bekostigd? Leushuis wijst op de mogelijkheden die er nu al zijn. Maar bij de uitwerking van het advies zal dit punt zeker worden meegenomen. Zo is er al een ontwikkelforum ingesteld om de samenwerking bedrijfsleven-onderwijs gestalte te geven.
- Uit de zaal wordt gemeld dat men bij een opleiding graag in een convenant wil afspreken dat *het rendement wordt gemeten op semesterniveau*. Leushuis geeft aan dat de indicatoren

m.b.t. rendementen in de prestatieafspraken geen betrekking hebben op deeltijdonderwijs. Dat dit binnen instellingen wel zo wordt gehanteerd maakt duidelijk dat het gaat om een belemmering op het beleidsniveau van de instelling, niet in landelijke kaders. Inspectie, ministerie en NVAO staan rendementsberekening op semesterniveau niet in de weg – het is aan de instelling zelf hoe daarmee om te gaan en extra, aanvullende cijfers te gebruiken.

5 Stellingen

Vervolgens wordt er in groepjes aan tafel gediscussieerd over aandragen stellingen.

Stelling: Het is niet helder wat onder deeltijd onderwijs wordt verstaan en dus wat een deeltijdstudent binnen het formele systeem is.

Hier een aantal opmerkingen die vervolgens naar voren werden gebracht:

- We kunnen twee soorten deeltijdonderwijs onderscheiden. De ene vorm is het uitsmeren van het programma vanuit het voltijdse onderwijs over meer jaren, de andere vorm is het gebruikmaken van de werkplek voor het vormgeven van de opleiding zodat er sprake is van een andere benadering van een programma voor een bepaalde doelgroep.
- Deeltijdonderwijs is een verouderde term. Bij het gebruik daarvan ligt er te weinig nadruk op het gebruik van de eigen werkplek. Dat betekent ook dat het leren in de praktijk beter zal moeten worden gekwalificeerd. Overigens wordt het digitale leren onvoldoende gewaardeerd.
- Er is overigens nog een derde vorm: Er zijn veel werklozen die een duale opleiding volgen zonder werk te hebben.
- We hebben maar één leven. Daarin moeten we werken, hebben we hobby's en kunnen we privé niet altijd scheiden van hetgeen we 'leren' – dat doen we op allerlei momenten en in uiteenlopende omstandigheden.
- Waarom zo vasthouden aan de labels voltijd, deeltijd en duaal? Het gaat toch uiteindelijk om het eindniveau en de leeruitkomsten.

Naar aanleiding hiervan:

Daale vraagt zich vervolgens af of dit betekent dat we maar het beste kunnen kiezen voor het geven van een opleiding in het algemeen - en dat de hogeschool zelf een vorm voor het aanbieden van een opleiding ontwikkelt, waarbij de doelgroep en de vraag van de student bepalend is voor de leerweg. Vervolgens beoordeelt de NVAO dit alles op basis van een strak format.

Opgemerkt wordt dat je dan goed moet aangeven wat vervolgens 'de student' is hierbij, dus dat je altijd kunt zien wat de doelgroep is en welke vorm daarbij past.

Daale geeft aan dat het toch niet voor iedereen duidelijk is in de huidige wet- en regelgeving nu exact onder deeltijd dient te worden verstaan. Alles wijst er echter op dat de doelgroep bestaat uit degenen die toch al enige tijd de initiële opleiding achter de rug hebben, een aantal jaren werken levenservaring met zich meedragen, zich willen her- dan wel bijscholen of een hoger niveau willen bereiken (zonder dat er een relevante baan is vereist, los van een werkkring voor bepaalde opleidingen), enz. Is het dan mogelijk dat deeltijd al begint bij 18 jaar?

Vanuit de zaal wordt aangegeven dat dit voorkomt, maar dat de uitval groter is – niet bij elke opleiding maar dan toch. Dit zijn veelal mbo'ers voor wie de start van de deeltijdstudie samenvalt met het begin van het werkzame leven. Daale geeft aan dat een alternatief een duaal traject is waarbij het werk binnen een contract is opgenomen.

Stelling: De overheid dient bekostigde hogescholen te verplichting op basis van alle mogelijkheden die ze hebben met het verzorgen van het formele (erkende) onderwijs, ook de private markt rond het levenlang leren te bedienen.

Deze stelling wordt voor de lunch in groepen besproken, met de kanttekening dat de uitkomsten van die discussies bij de inleiding van Paul Rüpp zullen worden ingebracht

6 Inleiding Paul Rüpp, voorzitter CvB Avans

Er is veel te vertellen over de werkzaamheden die als commissie zijn verricht en hoe vervolgens de adviezen tot stand zijn gekomen. Maar het is vooral van belang om daarmee aan de slag te gaan vanwege het feit dat zeer duidelijk is geworden dat de terugloop van het aantal studenten deeltijd enorm is. Bij diplomagerichte opleidingen bij het private onderwijs kennen we nog 80.000 studenten, zo is door de aanbieders aangegeven. Bij het bekostigde hbo gaat het om 62.000 mensen, met een sterk teruglopend aantal inschrijvingen. Redenen daarvoor lijken vooral te zijn:

- De opleiding is niet flexibel genoeg
- En deze duurt te lang.

Het private hbo kent veel modulair onderwijs, waarbij het niet altijd de bedoeling lijkt te zijn van alle studenten om het diploma te halen. Dat is in het bekostigde systeem wel het geval, het focus- sen op het behalen van de eindstreep.

Dit punt en andere verschillen tussen bekostigd en privaat onderwijs zijn vaak in de commissie aan de orde geweest, om tot adviezen te kunnen komen. Daarbij kwamen de gedachten rond vouchers en leerrechten steeds weer aan de orde, waarbij de discussie rond het 'level playing field' zich vaak beperkte tot het punt van de bekostiging – en dat blijft lastig. Maar op veel andere onderdelen zijn wel degelijke goede stappen gezet, waarmee aan de slag kan worden gegaan

Bij het bekostigde onderwijs loopt men vaak vast op het 'vestigingsplaatsprincipe' en dat is een aspect dat in het advies van belang is voor de betrokken hogescholen. Avans heeft relatief veel Ad's in deeltijd en wil daarmee de arbeidsmarkt goed bedienen, inspelend op de vraag. Maar er moet nu soms een beroep worden gedaan op Avans+, een private organisatie en dus zonder publieke bekostiging, omdat een opleiding niet mag worden gegeven op iedere plaats in het land – en er toch ook studenten zijn die komen voor een beperkt deel van de opleiding en de Ad. Het is dus goed dat de minister met het advies in de hand daarover nu voor de deeltijdse Ad's wil gaan praten. Uiteraard is het voorstelbaar dat het private onderwijs met een dergelijke aanpas- sing moeite heeft, zodat goed naar dat 'level playing field' moet worden gekeken.

Een tweede punt is de visitatie en accreditatie van deeltijdopleidingen. Een voorbeeld: Avans zit zowel in Den Bosch, Tilburg als Breda, waarbij het CvB 20 academies aanstuurt, met diverse vestigingsplaatsen. Zo kent Accountancy onder eenzelfde crohonummer een opleiding op drie plekken, met een internationale variant en een deeltijdopleiding. De NVAO beoordeelt alles in principe op dezelfde wijze, maar het ligt voor de hand dat zoiets geen recht doet aan de situatie en de afzonderlijke inrichtingsvormen. Daar zou dus ook naar moeten worden gekeken, in het kader van de flexibilisering, richting de doelgroepen, dus voor het uit elkaar trekken van de vari- anten voltijd, deeltijd en duaal, met een eigen beoordeling.

Het rapport heeft in de ontstaansperiode en na de publicatie geleid tot veel discussie binnen de Vereniging Hogescholen, de VH. Stel bijvoorbeeld eens dat vouchers en leerrechten ook gaan gelden voor het voltijdonderwijs; dat is de bijl aan de wortel van het bestel.

Er zijn genoeg hogescholen die willen meebewegen en die bereid zijn mee te denken over wat nodig is om deeltijd verder te stimuleren. Uiteraard zijn het de hogescholen met veel deeltijd die ermee aan de slag willen, maar ook hogescholen met weinig deeltijd staan klaar.

Er is nog steeds sprake van een mogelijkheid dat de overheid overgaat tot het afschaffen van de financiering van deeltijdonderwijs, op termijn. Dat pakt zonder meer verschillend uit voor de hoge- scholen.

Wat ook een belangrijke rol heeft gespeeld in de commissie, en daarbuiten, is dat men over en weer allerlei verschillende beelden heeft bij privaat en bekostigd onderwijs. Zo zouden private opleidingsinstituten 'geen verstand van onderwijs en kwaliteit hebben' en het bekostigde onder- wijs 'geen verstand van de markt die moet worden bediend'. Maar als je vervolgens gegevens gaat uitwisselen en zaken gezamenlijk op een rijtje zet, blijft er van die beelden niet veel over en leiden onderlinge contacten tot momenten van verwondering over wat ieder voor zich weet te doen en te bereiken. Daarvan moeten we zeker gebruikmaken.

Aangenomen dat de analyse van de commissie klopt, wat betekent dit dan voor onze hogeschool? Het aantal inschrijvingen daalt, al verschilt dit duidelijk per opleiding. Opvallend is wel dat de zelfstandige deeltijdacademies het beter doen dan deeltijdopleidingen die gekoppeld zijn aan de voltijdse opleiding. Van belang is ook dat de deeltijdse opleiding een zeer belangrijke inkomstenbron is voor Avans, dus een eigen beleid is zeker nodig.

Een trend is dat de deeltijdstudent jonger wordt. Ook schrijven zich steeds meer mensen in die geen werk hebben. Daarnaast heb je vervolgens drie soorten studenten: De vastlopers in een andere opleiding die overstappen, de herscholers die iets anders willen gaan doen en de werkenden die zich moeten of willen bijscholen. Die laatste groep is de oorspronkelijke doelgroep, zou je kunnen zeggen – en Avans wil zich daarop nadrukkelijk richten.

Avans is druk bezig om de huidige economische deeltijdopleidingen samen te voegen en te laten samenwerken om te komen tot eenzelfde aanpak – met flexibilisering in tijd en een sterk modulaire opbouw van de opleiding. Na het volgende studiejaar gaat dit ook gelden voor de sector techniek en mogelijk ook voor de PABO.

Na de Ad is er sprake van een drempelloze doorstroom naar de Bachelor. De lijn die nu wordt uitgezet voor alle deeltijdopleidingen, is dat iedereen begint met de Ad waarna de Bachelor kan worden afgemaakt.

Avans maakt zonder meer gebruik bij de zij-instroom van EVC en kent daarvoor nog een eigen instituut. Maar uiteraard wordt wel gekeken wat het beste is voor het doorlopen van de onderliggende procedure bij de Ad-instroom, want het is best mogelijk dat een private partij dit beter binnen Avans+ kan doen – maar dat is altijd een kwestie van afwegen. Overigens is men bij Avans minder optimistisch over de Ad in de voltijdse vorm. Er zijn niet zo veel studenten en de doorstroom naar de Bachelor is vervolgens beperkt, en dan moet je kijken naar prioriteiten.

7 Vragen aan Paul Rüpp

Vervolgens is het aan de zaal om vragen te stellen en zaken aan de orde te stellen.

- *Zou iedere hogeschool zijn eigen commerciële poot moeten hebben*, waarbij het aanbod mede is gebaseerd op hetgeen in de bekostigde sfeer wordt gegeven – zoals in de stelling van voor de pauze is gesteld? Moet de overheid dit afdwingen?
Rüpp neemt waar dat voor het deeltijdse onderwijs in de economische sector sprake is van een situatie waarin veel van de scholing door de overheid wordt bekostigd. Door de mogelijke introductie van het vouchersysteem komt er een verschuiving op gang van privaat naar publiek geld – want waar men nu bereid is zelf geld neer te leggen, komt er een voucher beschikbaar. Die effecten zullen dus goed dienen te worden bekeken, in samenhang met wat bekostigde hogescholen moeten en kunnen doen in de private sfeer – zoals er naast de Hogeschool Avans ook Avans+ is. Ook zal moeten worden gezien, denkend aan het gebruik en inzetten van vouchers, of daarvoor een maximale termijn moet komen, wetende dat iedereen het recht heeft op het doen van een bachelor en een master. Kortom, vragen genoeg.
- *Wanneer je de Ad een push wilt geven, dan zou dat kunnen door de Bachelor te verdelen in de Ad en het resterend 'post-Ad-programma', dus in twee duidelijke stukken, waar mogelijk. Is dat echt een optie?*
Vanuit Avans wordt aangegeven dat dit zeker een mogelijke aanpak is die succesvol kan zijn en kan leiden tot veel meer Ad'ers. Men start nu met zes klassen Ad deeltijd MER in Den Bosch en twee in Breda.
Daale geeft aan dat een dergelijke opbouw op zich niet vreemd is. Onze universiteiten kennen een Bachelor van drie jaar, gevolgd door de Master. De Bachelor functioneert hierbij als een soort Ad – maar dan zonder arbeidsmarktrelevantie... In de VS kennen universiteiten (de four-year colleges) vaak een brede tweejarige opleiding, af te ronden met een Associate of Liberal Arts, als basis voor een sterke verdieping van twee jaar om de Bachelor te kunnen behalen. Maar in ons land zijn nu eenmaal bepaalde keuzes gemaakt, en vervolgens kan een

vorm van flexibilisering op niveaus ook via andere kwalificaties en bepaalde leerlijnen plaatsvinden.

Opgemerkt wordt dat niet alle opleidingen zich lenen voor de 2+2-variant. De Ad dient een eigen relevantie voor de arbeidsmarkt te hebben, en die eis zal niet worden losgelaten. Anders gezegd, er zullen gewoon vierjarige Bachelor blijven, zonder Ad...

- Moet er dus vooral bij de Ad op deeltijd worden ingestoken, en *minder op voltijd* – gezien de insteek van Avans?

Gemeld wordt dat de Rotterdam Academy van de Hogeschool Rotterdam vooral voltijdse klassen voor de Ad heeft en deeltijd geen grote rol speelt. Daarbij is ook zo dat de RAC veel overleg voert en stevig samenwerkt met de twee ROC's in Rotterdam. Denkend vanuit de zeer sterke groei van de instroom, en kijkend naar de situatie in de VS waarbij het aantal tweejarige opleidingen alleen maar toeneemt en bij de vierjarige afneemt, zou het best eens kunnen zijn dat op niet al te lange termijn de Ad de Bachelor gaat 'overvleugelen'. Of is dat te optimistisch, wordt uit de zaal gemeld... Of moeten we dan meer soortgelijke 'Associate Colleges' gaan opzetten in ons land? Punten om mee te nemen in de verdere discussie over de aanbevelingen van de Commissie Rinnooy Kan.

- Is het denkbaar dat een deel van de opleiding, bijvoorbeeld de Ad, *door het particulier onderwijs plaatsvindt en een ander onderdeel van de opleiding door het bekostigd onderwijs*? Kan het zo gaan worden dan de Ad in voltijd en bekostigd wordt gevolgd, waarna op termijn via een privaat traject de Bachelor wordt afgemaakt?

Vanuit de zaal wordt aangegeven dat deze mix van bekostigd en privaat een optie is. Zeker als het gewoon nodig is, in bepaalde situaties, bijvoorbeeld als aanbieders op het probleem van de vestigingsplaats stuiten en voor een pragmatische aanpak dient te worden gekozen.

Rüpp stelt dat Avans z'n best doet om alumni te binden aan de hogeschool, ook van de Ad's. De personen die vervolgens gaan werken, kunnen wellicht later nog eens een opleiding worden aangeboden.

- Is er al iets bekend van *het percentage Ad-geslaagden dat doorstroomt naar de bachelor*?

Op landelijk niveau, voor zover bekend, is het zo dat 45% rechtstreeks doorstroomt, en 5% op termijn. Dus in totaal stroomt de helft van de Ad-gediplomeerden naar de Bachelor. Bij de RAC is dit een stuk lager nl. 30%. Bij Avans verschilt deze doorstroom sterk per opleiding.

Opgemerkt wordt vanuit de zaal dat er studenten zijn die zich aanvankelijk inschrijven voor de Ad, maar uiteindelijk kiezen voor de Bachelor. Het is dus lastig om de statistieken goed te interpreteren, gezien de wijze waarop een student zelf kiest en zich door de opleiding heen beweegt.

In de monitor die nu loopt naar de uitrol van de Ad zal in het najaar ook hierover het een en ander worden gezegd.

8 Stellingen

Er wordt een *stelling* aangedragen: 'De overheid dient de Ad nadrukkelijk te promoten in de richting van alle doelgroepen als een instrument om leerwegen te flexibiliseren en als een reguliere graad in het hbo opgenomen'. En dan is de vraag of je in deze stelling de term 'overheid' ook zou kunnen vervangen door de 'Vereniging Hogescholen'?

Leushuis geeft aan dat de Ad sowieso nodig is om het gemiddelde opleidingsniveau in Nederland te verhogen en dat de overheid voorziet in een arbeidsmarktbehoefte en daaraan zal proberen haar steentje bij te dragen, via de daarvoor beschikbare kanalen.

Rüpp denkt dat een instituut als de RAC op meer plekken in Nederland vorm moet kunnen gaan krijgen, gelet op de doelgroepen en de mogelijkheden die zo'n aanpak biedt, maar vooral ook omdat daarmee de 'afstand' van de Ad tot het mbo wordt verkleind.

Een aanvullende vraag uit de zaal is: Leidt een opheffing van het vestigingsplaatsbeginsel niet tot een vermindering van het aantal hogescholen?

Rüpp is van mening dat voor voltijdse opleidingen het vestigingsplaatsbeginsel moet worden gehandhaafd, maar dat het voor deeltijdopleidingen op de schop kan, gelet op de doelgroepen.

Stelling: 'Een Ad-programma kan zonder eigen accreditatie door de NVAO door een hogeschool binnen een opleiding worden gestart als de eerstvolgende formele accreditatie van de opleiding incl. die Ad binnen 2 jaar plaatsvindt.'

Een interessante stelling, zo wordt bevestigd. Aangegeven wordt dat deze flexibilisering op zich een goede zaak is, maar dat de arbeidsmarktrelevantie wel op orde moet zijn. Overigens zou je ook hieraan de doelmatigheid kunnen toevoegen, naast accreditatie.

Om de stelling aan te scherpen, zou hetgeen hier wordt voorgesteld een optie kunnen zijn als de hogeschool over een instellingsaccreditatie, een hogeschoolerkenning van de NVAO, beschikt. Dan past een dergelijke vorm van vertrouwen in het goed neerzetten van een Ad daarbij.

Een vraag hierbij is wanneer er weer aanvragen voor de Ad kunnen worden ingediend. Het antwoord is dat er nog voor het zomerreces duidelijkheid komt over de macrodoelmatigheidseisen voor de Ad.

Casus: 'Noem de twee belangrijkste zaken uit het advies die in ieder geval in de komende tijd een plek in de pilots (experimenten / verdere uitwerking) dienen te krijgen'.

Hierbij een rijtje van aangedragen zaken:

- Erkenning en herkenning van de Ad door de arbeidsmarkt. Dus in vacatures en in functiebouwwerken laten terugkomen.
- Bij de revitalisering van de deeltijdopleidingen stuiten we al snel op wettelijke beperkingen. We moeten deeltijd en voltijd in het CROHO loskoppelen.
- De samenwerking met het bedrijfsleven moet worden geïntensiveerd. Ga er niet van uit dat het bedrijfsleven komt, maar ga naar hen toe.
- Bedrijfsleven en onderwijs spreken elkaars taal niet en die situatie moet veranderen.
- Uitzoeken wat de hogescholen aan financiële buffer dienen te hebben bij de invoering van het vouchersysteem. Deze vraag is klemmender wanneer de vouchers op modulair niveau worden afgegeven.

Rüpp geeft aan dat hogescholen al veel bewegingsvrijheid hebben. Er zijn uiteraard diverse zaken op het gebied van wet- en regelgeving die kunnen helpen als ze worden aangepast, maar 'we hoeven niet te wachten - we kunnen en moeten aan de bak...'

9 Regionale Associate Colleges

Tot slot van deze studiedag is er nog aandacht voor de vorming van 'regionale associate colleges' zoals in Rotterdam, aan de hand van het volgende statement: 'Samenwerking tussen mbo en hbo rond de Ad's dient niet meer te gebeuren op een wettelijke samenwerkingsovereenkomst maar door de vorming van RAC's met een eigen aanvullende regeling'.

Daale geeft aan dat de samenwerking tussen mbo en hbo rond de Ad knelt zoals deze vorm heeft gekregen in de pilots van ronde 4b – op basis van een wettelijk vastgelegde samenwerkingsovereenkomst. Gezien alle veranderingen in het mbo en hbo en de mogelijkheden die zich rond flexibilisering gaan voordoen, ligt het voor de hand alles meer 'organisch' te laten ontstaan. Dat is beter voor de wijze waarop wordt samengewerkt, en zeker veel 'natuurlijker'.

Den Heeten stelt dan als je een breder aanbod wilt aanbieden, zowel op niveau 4 en 5 dan zou dit zeker een optie zijn.

Een aantal kanttekeningen vanuit de zaal:

- Als je kijkt naar het succes van de RAC, is het zeker aan te raden dit op meer plekken te gaan doen.
- Misschien ook kijken of er een soort Community College kan ontstaan, maar dan heb je ook te maken met allerlei andere vormen van scholing, niet-formeel en meer gericht op andere doelgroepen. Maar het is een goed idee...

- Een voorbeeld is de invulling in het noorden van de Ad Logistiek, samen met het ROC. Daarbij werken ook studenten van beide kanten samen.
 - Binnen het mbo kan een opleiding worden aangeboden die soepel toegang geeft tot de Ad, maar dan heb je het over keuzes maken binnen een ROC, met gebruik van keuzedelen, enz.
- De conclusie is dat een netwerk van regio's die hiermee aan de slag willen, zeker handig is.

10 Afsluiting

De beleidsreactie zal in het najaar naar de Tweede Kamer worden gestuurd. Daarin zal de minister duidelijk aan de hand van concrete maatregelen aangeven wat ze van plan is te gaan doen met de adviezen van de Commissie Rinnooy Kan. Vervolgens zal de TK daarover met haar in gesprek gaan. Er zullen experimenten worden voorgesteld die na enkele jaren zullen worden geëvalueerd – zodat het besluit over de bekostiging van de deeltijd niet eerder dan 2019 kan worden genomen, op basis van de plannen die nu voorliggen.

Daale bedankt de aanwezigen en inleiders voor hun inbreng. Hij meldt dat uiteraard na het uitkomen van de beleidsreactie een aantal vervolgbijeenkomsten door Leido zal worden gepland om over de voornemens te spreken met degenen die dat willen.

Het programma was:

09.00 – 09.45 uur	Ontvangst en registratie
09.45 – 09.50 uur	Opening en korte toelichting op het programma <i>Hans Daale, Leido</i>
09.50 – 09.55 uur	Stand van zaken beleidsreactie <i>Patrick Leushuis, ministerie van OCW, secretaris adviescommissie</i>
<i>Blok 1</i>	
09.55 – 10.20 uur	Plenaire inleiding over de achtergronden van het advies en de redenen waarom de Ad een plek daarin heeft gekregen, moet krijgen en ook zal kunnen krijgen in de verdere uitwerking en flexibilisering... <i>Dr. Alexander Rinnooy Kan, voorzitter adviescommissie</i>
10.20 – 10.35 uur	Ervaringen met flexibilisering in de VS: recente constatering naar aanleiding van een studiereis <i>Herman den Heeten, ProcessCoach</i>
10.35 – 11.10 uur	Discussie aan de hand van stellingen, statements en situaties...
11.10 – 11.30 uur	Pauze
<i>Blok 2</i>	
11.30 – 12.30 uur	Flexibilisering en volwassenenonderwijs: een aantal casussen
12.30 – 12.45 uur	Korte inleiding over wat de middag gaat inhouden – met alvast een aantal voorzetten ten aanzien van het inzetten van de Ad bij de komende flexibilisering
12.45 – 13.30 uur	Lunch
<i>Blok 3</i>	
13.30 – 14.15 uur	Hogescholen en flexibilisering (met medeneming van de Ad) <i>Paul Rüpp, voorzitter CvB, Hogeschool Avans, lid adviescommissie</i>
14.15 – 15.00 uur	Ad en flexibilisering van het deeltijdse aanbod: een aantal casussen, statements, mogelijkheden...
<i>Blok 4</i>	
15.00 – 15.10 uur	Korte pauze
15.10 – 15.25 uur	Invoering van regionale Associate Colleges in ons land: leren van de VS met hun Community Colleges – en van initiatieven in ons land. De vraag is wel: Passen ze in het flexibiliseren van deeltijds onderwijs?
15.25 – 15.40 uur	Trekken van conclusies over mogelijke pilots rond de Ad
15.40 – 15.45 uur	Sluiting